

ERKEN MODERN AVRUPA TARİHİ

TOPLUMLAR VE EKONOMİLER

2. KİTAP

HAZIRLAYAN

HAMISH SCOTT

VakıfBank Kültür Yayınları: 0238
Tarih: 064

ERKEN MODERN AVRUPA TARİHİ
TOPLUMLAR VE EKONOMİLER
2. KİTAP
HAZIRLAYAN
HAMISH SCOTT

Özgün adı
Early Modern European History,
1350–1750
Volume I, Peoples and Place, Part 2
Societies and Economies

Türkçesi
İsmail Hakki Yılmaz

Proje Editörü
Dr. Mehmet Yılmaz Akbulut

Kitap Editörleri
Aslı Esra Erdoğan
Salih Furkan Sevim

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak Görseli
Pieter Aertsen, Marktszene (Pazar
Sahnesi), tahminen 1560-5
Yağlı Boya, 91x112 cm
Viyana Sanat Tarihi Müzesi

VakıfBank Kültür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023
© Oxford University Press, 2015

ISBN 978-625-6385-41-2

Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit aracılığıyla VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi
Çakmak Caddesi B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Temmuz 2023

ERKEN MODERN
AVRUPA TARİHİ
TOPLUMLAR VE EKONOMİLER

2. KİTAP

HAZIRLAYAN
HAMISH SCOTT

TÜRKÇESİ
İSMAİL HAKKI YILMAZ

HAMISH SCOTT

Oxford'daki Jesus Koleji'nde Kıdemli Araştırmacı olup, St. Andrews Üniversitesi Uluslararası Tarih bölümünde Emeritus Profesördür. Britanya Akademisi ve Kraliyet Edinburgh Topluluğu üyesi olan Scott, 18. yüzyılda uluslararası ilişkiler üzerine çok sayıda yazı kaleme almıştır. Son olarak *The Birth of a Great Power System, 1740-1815* (Harlow, 2007) adlı kitabı kaleme alan yazar, aydınlanmacı mutlakiyet, soyluluk ve siyasal kültür üzerine kaleme alınmış bazı kitapların editörlüğünü yapmıştır. Hâlen Oxford Üniversitesi Yayınevi tarafından yayımlanacak olan *Forming Aristocracy: The Reconfiguration of Europe's Nobilities, c. 1300-1750* adlı kitap üzerinde çalışmaktadır.

İSMÂİL HAKKI YILMAZ

1961'de Ordu'da doğdu. Askerî okul ve Marmara Üniversitesi'ndeki öğrenim hayatının ardından, başta *Aktüel*, *Nokta*, *Posta*, *Radikal*, *NTV*, *Milliyet* olmak üzere çeşitli dergi, gazete ve TV kanallarında muhabir, editör, yazı işleri müdürü ve yazar olarak çalıştı. 1990 yılından beri gazetecilik mesleğine ek olarak Yaprak Yayınevi, Alfa Yayınları, Boyut Yayınevi, Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü, İş Bankası Kültür Yayınları, Pinhan Yayınları, Albaraka ve Vakıfbank Kültür Yayınları gibi yayınevlerine kitap ve dergi çevirileri yapmaktadır. Vakıfbank Kültür Yayınları'ndan *Gazali: İslam'ın Dirilişi*, *Sadi – Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi*, *Emevi Devleti'nin Kuruluşu*, *İslam Tarihi*, *Liberalizm Neden Çöktü* başlıklı çevirileri yayımlandı. Hâlen yedi ciltte tamamlanacak olan *Erken Modern Avrupa Tarihi*'ni çevirmektedir

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM

REGINA GRAFE

Ekonomik ve Sosyal Eğilimler	13
Toplumsal ve İktisadi Tarih Çalışmaları	15
Makro Eğilimler ve Döngüler	17
Demografi	20
Ticari Genişleme	23
İklim	34
Erken Modern Dönem Tarihçilerinin İsyanı	39
Ayrışmalar: Küçük ve Büyük	40
Kırsal Yaşam	42
Kentsel Yaşam	48
Şehir ve Kır: Bütünleştiricilik ve Çeşitlendirme, Zihniyet ve Tüketim	51
Hükümdarlar, Ekonomi ve Toplum	53
Sonuçlar	56
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	58

2. BÖLÜM

ANDREAS GESTRICH

Sosyal Düzen	59
Sosyal Düzen Düşünceleri	62
Erken Modern Avrupa'da Soyluluğun Yükselişi ve İç Bütünlüğü	69
“Dua Edenler”: Erken Modern Ruhban Sınıfında Toplumsal Farklılaşma	79
Üçüncü Sınıf	84
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	90

3. BÖLÜM

MIKOLAJ SZOLTYSEK

Haneler ve Aile Sistemleri	93
Giriş	95
Tarihsel Aile Demografisi	99
Aileler, Hanehalkları ve Ötesi: Neden Önemli?	103
Bir “Örnek Değişken” Arayışı	106
Mekânsal İnşa: Umut Vadeden Bir Yol mu, Yoksa Çıkılmaz	
Bir Sokak mı?	111
Evden Ayrılış	117
Başka Hanede Hizmet Etmek	120
Evlilik ve Bekârlık	123
Hanenin Oluşumu	128
Demografik Grup Yapısı	131
Hayat Düzenlerinde Demografik Sınırlamalar	135
Gelecek İçin Bir Gündem?	138
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	142

4. BÖLÜM

MARGARET R. HUNT

Toplumsal Roller ve Bireysel Kimlikler	143
Toplumsal Rollerin Kuramsallaştırılması	147
Bireysel Kimliğin ya da “Benliğin” Kuramsallaştırılması	154
1945’ten Sonra Roller ve Bireysel Kimlik Araştırması	156
Erken Modern Dönemde Benlik, Toplum ve Faillik	160
Bazı Erken Modern Toplumsal Rollere Ayrıntılı Bakış: Evli Kadınlar, “Serflik” ve Kölelik	168
Zaman İçinde Değişim	179

Yapılar ve Öznellik/Toplumsal Roller ve Bireysel Kimlik Araştırmalarında Yeni Eğilimler	188
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	192

5. BÖLÜM

JANINE MAEGRAITH VE CRAIG MULDREW

Tüketim ve Maddi Yaşam	195
Tüketim Araştırmaları	199
Zaman İçinde Değişim	212
Tüketimin Yapısı ve Anlamı	236
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	245

6. BÖLÜM

TOM SCOTT

Batı Avrupa Tarım Toplumu	247
Bölgesel Çeşitlilik	250
Mahsul Verimi	267
Sonuç	297
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	301

7. BÖLÜM

EDGAR MELTON

Doęu Avrupa Tarım Toplumu	305
Avrupa'daki Tarımsal Gelişimle İlgili Mülahazalar	307
Frank Tarım Sistemi	313
1200'den Önce Doęu Avrupa Tarım Toplumu	317
Frank Tarım Sisteminin Doęu-Elbe Topraklarına Gelişi, 1200-1500	319

Manoryal Dönüşüm 1500-1800	326
Uzak Doğuda Tarımsal Dönüşüm	332
18. Yüzyılın Sonlarında Rusya'daki Manoryal Dönüşüm	340
Rus Manoryalizminin Özgün Yanları	342
Sonuç	346
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	348

8. BÖLÜM

JAMES S. AMELANG

Akdeniz Avrupa'sında Kır ve Şehir	351
Şehirleri Tanımlamak	360
Kırsal ve Şehir Karşı Karşıya	364
Karşılıklı Bağımlılık	371
Cinsiyet ve Maddi Dünya	379
Mikrotarihler	387
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	392

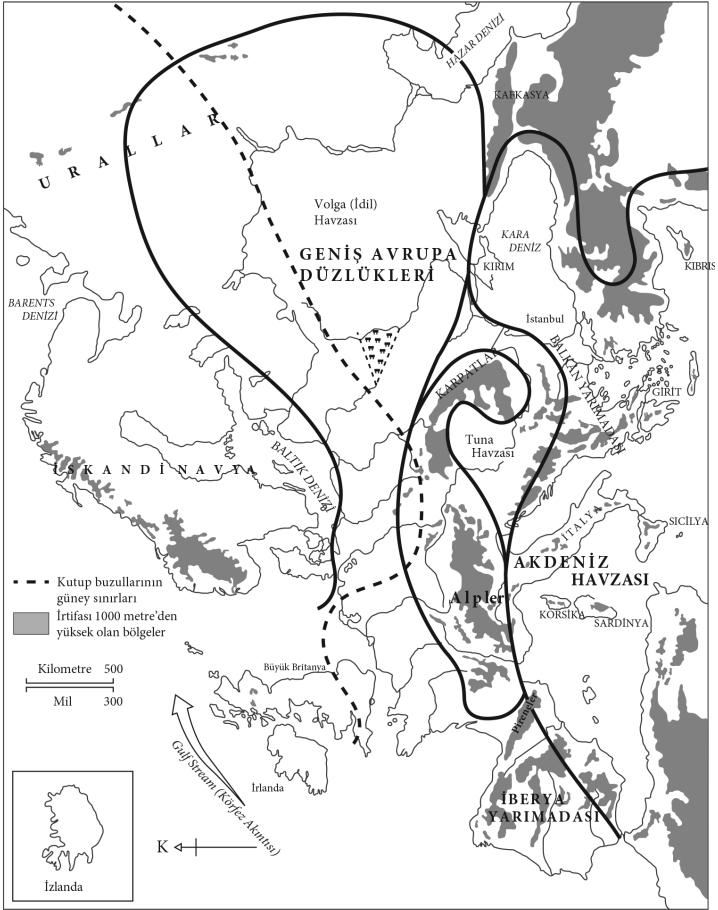
9. BÖLÜM

ROBERT ALLAN HOUSTON

Şehirler ve Şehirleşme	395
Boyut, Konum ve Nüfus	397
Ekonomik İşlevler	404
Sosyal Yapılar ve Sosyal İlişkiler	409
Toplumun Çeperindeki Yaşam	413
Yönetim ve Siyaset	418
Şehir Kimliği ve Kültürü	424
Çevre ve Coğrafya	433
Tarihyazımı	438
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	448

10. BÖLÜM
MARKUS KÜPKER

İmalat	449
Erken Modern Avrupa'da İmalat	451
İmalat ve Üretim	453
Ev Tipi Küçük Sanayi	454
El Sanatları	455
Eve İş Verme Sistemleri	457
İmalathaneler	458
Avrupa'daki Önemli Sanayiler	460
Tekstil Sektörü	461
Madencilik ve Metalürji	464
Endüstriyel Farklılaşmaya Getirilen Açıklamalar	469
Proto-Sanayileşme	470
Hamaratlık Devrimi	472
Fırsat Maliyetleri	475
İşlem Maliyetleri	476
Doğal Kaynaklar ve Coğrafi Konum	477
Kırsal Toplum	483
Yönetimin Rolü	489
Kentli Toplum	495
Sonuç	500
Konu Hakkında Tavsiye Edilen Eserler	504
Konu Dizini	505
Yer ve Kişi Adları Dizini	511

Avrupa—Avrasya'nın batı ucunda bir yarımada: Fizikî coğrafya

1. BÖLÜM

EKONOMİK VE SOSYAL EĞİLİMLER

REGINA GRAFE*

*(Doktora derecesi London School of Economics 2001) Floransa, İtalya'daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsü'nde Erken Modern Tarih Profesörüdür. Universidad Carlos III de Madrid, London School of Economics, Oxford Üniversitesi ve Northwestern Üniversitesi'nde ders vermiştir. Erken modern İspanyol ve Avrupa tarihi üzerine üç monografi yayınlamıştır, son olarak *Distant Tyranny. Markets, Power and Backwardness in Spain, 1650-1800* (Princeton, 2012) ve Hispantik dünyanın ekonomik tarihi, karşılaştırmalı imparatorluklar tarihi ve ticari ve denizcilik kurumları üzerine çok sayıda makale yayımlamıştır. Şu anda Erken Modern Avrupa ticari ve sömürgecilik genişlemesinde kurumsal çeşitliliğin rolü üzerine bir kitabı tamamlamaktadır.

TOPLUMSAL VE İKTİSADİ TARİH ÇALIŞMALARI

Toplumsal ve iktisadi tarihçilik arasındaki ilişkinin mevcut durumu bu bölüm için önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Bu iki alt araştırma alanı 1980'li yıllara kadar tek bir disiplin olarak görülmekte, disipliner araştırma kurulları ve benzerleri, akademik bölümler ve dergiler bu tek olma hâlini tartışılmaz bir gerçeklik olarak kabul etmekteydi. Her iki dal da esas olarak erken modern dönemde geniş kapsamlı sosyo-ekonomik gelişim modellerinin doğruluğunu savunmakta ve konu edinmekteydi. Marksist feodalizmden kapitalizme geçiş modelinden esinlenen tarihçilerle, aynı süreci Marksist-olmayan modernleşme paradigmaları çerçevesinde düşünenler, toplumsal ve iktisadi alanlardaki tarihsel dönüşümleri bütünlük bir uzun vadeli sürecin zorunlu unsurları gibi telakki ediyorlardı.

Dolayısıyla, iş ve aile yaşamı, kentsel yaşam veya tarımsal meşgale, burjuva sınıfının ortaya çıkışı ve toplumsal katmanlaşma alanlarındaki değişimler âdeta daha geniş bir toplumsal değişimin parçasıymış gibi ele alınmaktaydı. Kentsel ve kırsal iktisadi eğilim ve döngüler, pazarların bütünlüğü ve Avrupa'daki ticari veya sanayinin ilkel tiplerindeki genişlemenin etkileri gibi olgular, bunları kendi başlarına birer *epifenomen*, yani ikincil olgular olarak incelemekten çok, modern öncesi Avrupa'da kapitalist bir ekonominin ön koşullarının varlığını veya yokluğunu kanıtlamak için araştırılıyordu. Süreci *modern öncesinden* başlayıp *modern* toplum ve ekonomilere giden bir süreç araştırması olarak inceleyen toplum ve iktisat tarihçileri amaçları açısından son derece elverişli görünen *erken modern* tabirini kolayca sahiplendiler.

Ancak bu yapısalcı erken modern toplum ve ekonomi anlayışları, 1970'lerin sonlarından itibaren sistematik bir şekilde terk edilmeye başladı. Bir yandan da tarihsel araştırmalarda Marksist

paradigmaların gerileyişi, toplumsal ve iktisadi tarihi bir arada ele alan makro modellere bir güvensizlik yaratmaktaydı. Öte yandan, sosyal bilimlerde yaşanan kültürel dönüşüm (*cultural turn*) yeni araştırma alanları açıyor ve toplumsal ve ekonomik araştırmanın daha geniş tarihsel araştırma bağlamındaki yerini yeniden düşünüyordu. Araştırma yöntemlerinin farklılaşması, parçalı bir toplumsal ve ekonomik “erken modern Avrupa tarihi” anlayışını daha da güçlendiriyordu. Toplumsal tarihçiler kültürel antropoloji ve dilbilimden kaynaklanan heyecan verici yeni bakış açıları karşısında kendilerini daha rahat hissediyorlardı. Adları Fransız *Annales* okuluyla anılan ve uzun vadeli sosyal değişim sürecinin erken demografik boyutunu araştırırken kantitatif teknikler kullanan bazı tarihçiler, artık şevkle kültürel tarih araçlarını kullanıyorlardı. Roger Chartier'nin yazılı kültürü ele alan önemli eseri bunlardan sadece bir tanesidir.¹ İktisat tarihçileri kliometrik devrim olarak nitelenen yöntemi benimseyerek ileri ekonomik teknikler ve formel ekonomik modellemeler kullanmaya başlamıştı.

Disipliner alanın başka bir tarafında yer alan mikro tarih ve *Alltagsgeschichte* [Alm. gündelik hayatın tarihi] gibi yaklaşımlar son dönemlerde diğer taraftaki tutumlu ve ölçülebilir makro model arayışlarıyla çakışmaktaydı. Bir uçta uygulamalar, semboller, anlamlar ve maddi kültür arayışları vardı. Bu arayışlar ya Geertzçi bir gelenekle yapılan daha Anglofon bir sembol incelemesi biçiminde, ya da daha çok *Lebensformen*'e, [Alm. Hayat formları] yani toplumsal oluşumların tarihsel kültürel antropolojisine odaklanmak şeklinde gerçekleşiyordu.²

1. Roger Chartier, *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries* (Stanford, CA, 1994).

2. Bkz. örn., Wolfgang Reinhard, *Lebensformen Europas: Eine Historische Kulturanthropologie* (Münih, 2004) ve Edward Muir, *Ritual in Early Modern Europe* (Cambridge ve New York, 1997).

Toplumsal tarihçilerin sosyal kurum ve uygulamaların kültürel özgünlüğündeki ısrarı, en azından 20. yüzyılın başlarından itibaren toplumsal ve iktisadi tarihe temel oluşturan karşılaştırmalı yöntemlerle çelişmekteydi. Metodolojik spektrumun diğer ucunda korelasyonlar, *t*-istatistikleri ve daha önceleri test edilebilir hipotezin erişim alanı dışında kalan ciddi ekonomik modeller bulunuyordu. Bütün bunların altında insan davranışıyla ilgili bir dizi planlı varsayım yatmaktaydı. Ancak antropolojik ve dilbilimsel araştırmaya daha fazla önem vermeye başlayanlar bu yaklaşıma soğuk bakmaktaydı.

Sosyal ve ekonomik tarihin geleneksel düşünsel zemini giderek parçalanmaktaydı. Ancak bu alt sahalardan birinin, yani toplumsal veya iktisadi tarih alanlarından birinin öldüğünü ilan etmek için vaktin henüz erken olduğu ortaya çıktı. Aksine, bu iki alan arasında kalan yeni kültürel tarih yaklaşımlarıyla bu alanlar arasındaki gerilimin birçok açıdan son derece verimli olduğu anlaşıldı. Bu durum tarihsel araştırmaları yavaşlatmak yerine hem erken modern dönemdeki eğilimleri hem ekonomik dönüşüm aşamalarını hem de toplumsal yapı ve uygulamaların değişim sürecini anlamayı kolaylaştırdı.

MAKRO EĞİLMELER VE DÖNGÜLER

Hem Marksist hem de Marksist-olmayan erken modern Avrupa tarihinde “modernleşme” anlatıları, bu modernleşmenin temelinde, uzun vadede (*longue durée*) ekonomik ve sosyal olarak durgunluğa giren modern öncesi ekonominin yattığını varsaymaktaydı. Bir toplumda üretim; toprak, emek ve sermayeden oluşan girdilerin mevcut teknolojiyle işlenip bir araya getirilmesiyle yapılır. Üretim yeni üretim faktörlerinin (toprak, emek ve sermaye)

eklenmesiyle, yani *yoğun* büyümeyle artar. Ya da aynı miktarda girdiyi daha verimli teknolojilerin yardımıyla daha fazla ürüne dönüştürmek suretiyle, örneğin işçileri daha büyük atölyelerde bir araya getirip emeğin verimliliğini artırmak yoluyla artış gösterir. Fakat birçok ekonomik ve sosyal tarihciye göre modern dönem öncesinden (*pre-modern*) Sanayi Devrimi'nin modern ekonomisine geçişi sağlayan şey tam da buhar makinesi ve fabrikalarla sağlanan bu verimlilik artışıydı. Modern öncesi dünyada ekonomik büyümenin ancak ilave toprak, ilave emek ve/veya ilave sermayeyle sağlanabileceği düşünülüyordu. Burada en büyük rol toprak ve emek ya da nüfus arasındaki ilişkiye düşüyordu. Bu yaklaşıma göre, optimum miktarda toprak işlendikten sonra üretimde kişi başına daha fazla artış –yani bugünkü ekonomik terminolojiyle, kişi başına GSMH artışı– sağlamak mümkün değildi. Toplumun Malthusçu bir mantıkla engellendiği varsayılıyordu. Yani nüfus düzenli olarak mevcut toprak miktarından daha fazla artıyordu.

Sonuçta ise ölüm oranlarının artması ve/veya doğurganlığın azalması gibi demografik şoklarla nüfus/toprak dengesini yeniden düzenleyen sancılı krizler oluyordu. Bu dönemde Avrupa ekonomilerinde sadece basit teknolojik ilerlemeler görüldüğü ve tarımdaki kısıtlı üretim fazlasının art bölgelerden gelecek gıdaya bağımlı olan kentlerin gelişimini engellediği düşünülmektedir. Bu nedenle sermaye birikimi ve kentli sosyal yapıların gelişimi de sınırlı kalmıştı. Feodal toplumsal oluşumlar ancak ve ancak pek az olan üretim fazlasını feodal beylerle köylüler ve kent merkezleri arasında yeniden dağıttıkları ölçüde farklılıklar gösteriyorlardı.³

3. T. H. Aston and C. H. E. Philpin, ed., *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* (Cambridge, 1985); Robert Brenner, "The Social Basis of Economic Development", *Journal of Economic History*, 32(1) (1972), 361–384.

Uzun süreli ekonomik durgunluk toplumsal değişim alanını sınır-
lıyordu.

Bu görüşe göre modern öncesi ekonomi genellikle büyüme eğilimiyle değil, ekonomik çekim alanları arasındaki değişimler, genişleme ve küçülme aşamaları ile nitelendirilirdi. Genişleme ve küçülme aşamalarının ayrıntılı kronolojisi yeterince açık görünüyordu. 15. yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyıl, Ortaçağ'ın sonlarındaki krizle (yakl. 1280-1340) 1347-1350 yılları arasında Avrupa'yı saran vebanın yarattığı dramatik demografik şoktan çıkış dönemi olarak görülüyordu. Salgınlar toprak-iş gücü oranı üzerinde şok etkisi yaratıyor, hayatta kalacak kadar şanslı olanlar salgınların gazabı geçer geçmez daha fazla kaynağa sahip oluyordu. Artan ticaret uzun vadeli demografik genişlemeyle el ele gidiyordu. Veba ve benzeri enfeksiyon hastalıkları yerel boyutlarda kalsalar da ölüm oranını yükselterek krizler yaratmaya devam ediyordu. Ama buna rağmen her felaketi hızlı bir toparlanma dönemi izliyordu.

Ancak demografik genişleme ilk kez 17. yüzyılda ortaya atılan ve 1970'li yıllarda Henry Kamen'in ünlü çalışmasıyla tekrar popüler bir tanımlama hâline gelen 1600'lerdeki "Demir Yüzyıl" döneminde durdu.⁴ Avrupa'nın birçok noktasında patlak veren siyasi ayaklanmalar Kuzey Avrupa'nın büyük bir bölümünde baş gösteren demografik yavaşlama ve güneydeki altüst oluşla birleşti. "17. Yüzyıl Krizi" adı verilen bu vaka, Avrupa'daki ekonomik faaliyet merkezlerinin kalıcı bir şekilde Akdeniz'den Kuzeybatı Avrupa'ya kaymasıyla sonuçlandı.⁵

4. Geoffrey Parker, *Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century* (New Haven ve Londra, 2013), xxii; Henry Kamen, *The Iron Century; Social Change in Europe, 1550–1660* (New York, 1971).

5. Geoffrey Parker ve Lesley M. Smith, ed., *The General Crisis of the Seventeenth Century*, 2'nci baskı (Londra, 1997); H. R. Trevor Roper, "The General Crisis of the Seventeenth Century", T. Aston, ed., *Crisis in Europe 1560–1660* (Londra, 1965); Parker, *Global Crisis*.

İtalya ve İber Yarımadaı en iyimser ifadeyle ekonomik durgunluk, en kötümser ifadesiyle de bir gerileme dönemine girdi. Almanca konuşan Avrupa'da 17. yüzyılın ilk yarısında patlak veren savaşlar demografik ve ekonomik felakete yol açtı. Güney Hollanda ve buranın uluslararası antreposu olan Antwerp zaten daha 1580'li yıllarda yerini kuzey Hollanda'ya kaptırmıştı. 17. yüzyılda yükselişe geçen Amsterdam ise kıtada hayranlıkla izleniyordu. 18. yüzyıl, Kuzey Denizi'nin diğer tarafında, yani İngiltere'nin kuzeyiyle İskoçya'daki erken sanayileşen bölgelerde modern, kapitalist ekonomik büyümenin hızlanmasına tanık olundu.

Erken modern Avrupa ekonomisi homeostatik, yani kendini dengeleyen bir mekanizma olarak görüldüğünden, 18. yüzyıldaki sürekli ve yoğun büyümeyi ancak dengeyi bozan bir dış şok veya değişimi konu edinen birkaç ihtimalle açıklayabiliriz. Bunların ilki demografik rejimin dışarıdan bir etkiyle değişmesiydi. Toplumsal normlardaki değişimler, bir şekilde doğurganlığı düşürerek toplumun Malthus'un öngördüğü nüfusun aşırı çoğalarak kırıma uğraması tehlikesinden kaçmasını sağlayabilirdi. İkincisi, Avrupa ticaretinin 15. yüzyıldan itibaren kendi coğrafi sınırlarının ötesine yayılmasının getirdiği ekonomik büyümeydi. Üçüncü ihtimal ise erken modern dönem Avrupası'ndaki genişleme ve daralma aşamalarını iklim değişikliğiyle açıklamaktı. Şimdi bu her birini tek tek inceleyelim.

DEMOGRAFI

İngiliz nüfus bilimciler 1980'li yıllarda gerçekleştirdikleri çığır açıcı bir araştırmada, 16. yüzyılın ortalarıyla 19. yüzyılın başları arasındaki dönemde nüfus artış oranlarıyla gıda fiyatları ara-